वशोऽश्व्यः।इन्द्रः, २१-२४ कानीतः पृथुश्रवाः, २५-२८, ३२ वायुः । गायत्री, १ पादनिचृत्, ५ ककुप्, ७ बृहती, ८ अनुष्टुप्, ९ सतोबृहती, ११-१२ विपरीतोत्तरः प्रगाथः= (बृहती विपरीता), १३ द्विपदा जगती, १४ बृहती पिपीलिकमध्या, १५ ककुग्न्यकुशिरा, १६ विराट्, १७ जगती, १८ उपरिष्टाद् बृहती, १९ बृहती, २० विषमपदा बृहती, २१, २४ पंक्तिः, २२ संस्तारपंक्तिः, २५-२८ प्रगाथः= (बृहती सतोबृहती), ३० द्विपदा विराट्, ३१ उष्णिक्, ३२ पंक्तिः।

त्वावतः पुरूवसो वयमिन्द्र प्रणेतः।स्मसि स्थातर्हरीणाम्॥ ८.०४६.०१

पुरूवसो- प्रभूतधन। हरीणाम्- प्राणाश्वानाम्। स्थातः- अधिष्ठातः। इन्द्र। प्रणेत- प्रकर्षनीतिमन्। वयम्। त्वावतः- त्वद्विधस्य। स्मसि- स्मः॥१॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषाम्।विद्म दातारं रयीणाम्॥ ८.०४६.०२

अद्रिवः- वज्रिन्। त्वाम्। सत्यम्- अवितथम्। इषाम्- सदेषणानाम्। दातारम्। रयीणाम्- दानयोग्यसम्पदाम्। दातारम्। विद्म- जानीमः॥२॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो।गीर्भिर्गृणन्ति कारवः॥ ८.०४६.०३

यस्य। ते- तव। महिमानम्- माहात्म्यम्। शतमूते- प्रभूतरक्षक। शतक्रतो- प्रभूतप्रज्ञ। कारवः- कर्मशीलाः। गीर्भिः- वाग्भिः। आ गृणन्ति- स्तुवन्ति॥३॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा।मित्रः पान्त्यद्रुहः॥ ८.०४६.०४

यम्। मरुतः- वाताः प्राणविशेषाः। अर्यमा- सौशील्याधिदेवता। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। अद्रुहः- इमे द्रोहरहिताः। पान्ति- रक्षन्ति। सः। मर्त्यः- मनुष्यः। सुनीथः- शोभननीतिसम्पन्नो भवति॥४॥

दधानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते।सदा राया पुरुस्पृहा॥ ८.०४६.०५

आदित्यजूतः- देवप्रेरितः। सदा- सततम्। पुरुस्पृहा- बहुभिः स्पृहणीयया। राया- दानयोग्यसम्पदा। गोमत्- धेनुयुक्तं चिद्रश्मियुक्तम्। अश्ववत्- तुरगयुक्तं प्राणतुरगयुक्तम्। सुवीर्यम्। दधानः- धारयन्। एधते- वर्धते ॥५॥

तमिन्द्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वम्। ईशानं राय ईमहे॥ ८.०४६.०६

शवसानम्- बलिनम्। अभीर्वं- अभीरुम्। ईशानम्- ईशनशीलम्। तम्- अमुम्। इन्द्रम्। रायो दानम्- सम्पद्दानम्। ईमहे- याचामहे ॥६॥

तस्मिन्हि सन्त्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा।

तमा वहन्तु सप्तयः पुरूवसुं मदाय हरयः सुतम्॥ ८.०४६.०७

तस्मिन्। हि- खलु। ऊतयः- रक्षाः। अभीरवः- भयरहिताः। सचा- सह। विश्वाः- सर्वाः। सन्ति- भवन्ति। तम्। पुरूवसुम्- प्रभूतधनम्। सप्तयः- प्राणाश्वाः। हरयः- आकर्षणशक्तिसम्पन्नाः। मदाय- हर्षाय। सुतम्- निष्पन्नं रसं प्रति। आ वहन्तु- प्रापयन्तु ॥७॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृत्रहन्तमः। य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः॥ ८.०४६.०८

यः। ते- तव। वरेण्यः- श्रेष्ठः। मदः- हर्षः। इन्द्र- परमेश्वर। यः। वृत्रहन्तमः- अतिशयेनावरणबाधकः। यः। नृभिः- वीरैः। स्वः- दीप्तेः। आददिः- आदाता भवति। यः। पृतनासु- युद्धेषु। दुस्तरः- अनभिभाव्यः। तस्मै मदाय आ वहन्तु ॥८॥

यो दुष्टरो विश्ववार श्रवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता।

स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे॥ ८.०४६.०९

यः। दुष्टरः- अनभिभाव्यः। विश्ववारः- सर्वैर्वरणीयः। श्रवाय्यः- श्रुतिप्रसिद्धः। वाजेषु- युद्धेषु। तरुता- तारकः। अस्ति- भवति। सः। नः- अस्मभ्यम्। शविष्ठ- बलिष्ठ। वसो- शरण्य। सवना- सम्भजनानि। आ गहि- आगच्छ। गोमति व्रजे- चिद्रश्मिसमूहम्। गमेम- गच्छेम ॥९॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया। वरिवस्य महामह॥ ८.०४६.१०

महामह- महाधन। यथा। पुरा- पूर्वम्। तथा। नः- अस्मान्। गव्या- गवेच्छया चिद्रश्मीच्छया। अश्वया- अश्वेच्छया प्राणेच्छया। रथया- रथेच्छया सद्गतीच्छया। वरिवस्व- परिचर ॥१० ॥

नहि ते शूर राधसोऽन्तं विन्दामि सत्रा।

दशस्या नो मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ॥ ८.०४६.११

शूर- समर्थ। ते- तव। राधसः- संसिद्धेः। अन्तम्। नहि। विन्दामि- लभे। सत्रा- सत्यमेव। मघवन्- इन्द्र। अद्रिवः- वज्रिन्। नः- अस्मभ्यम्। दशस्य- यच्छ। धियः। वाजेभिः- बलैः। आविथ- ररक्षिथ ॥११ ॥

य ऋष्वः श्रावयत्सखा विश्वेत्स वेद जनिमा पुरुष्टुतः।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्रुचः॥ ८.०४६.१२

यः। पुरुष्टुतः- बहुभिः स्तुतः। ऋष्वः- महान्। श्रावयत्सखा- श्रुतिमत्सखा। विश्वा- सर्वाः। जनिमा- जातीः। वेद- जानाति। तम्। विश्वे- सर्वे। मानुषा युगा- मनुष्याः। यतस्रुचः- उद्यतपात्राः। तविषम्- बलिनम्। हवन्ते- आह्वयन्ति ॥१२ ॥

स नो वाजेष्ववि॒ता पुरूवसुः पुरःस्था॒ता म॒घवा॑ वृत्र॒हा भु॑वत्॥ ८.०४६.१३

सः- असाविन्द्रः। नः- अस्मदर्थम्। वाजेषु- युद्धेषु। अविता- रक्षिता। पुरूवसुः- प्रभूतधनः। पुरः स्थाता- पुरतः स्थाता। मघवा- सम्पद्वान्। वृत्रहा- आवरणबाधकः। भुवत्- भवतु ॥१३ ॥

अभि वो वीरमन्धसो मदेषु गाय गिरा महा विचेतसम्।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा॥ ८.०४६.१४

वः- यूयम्। अन्धसः- रसस्य। मदेषु- तृप्तौ। वीरम्। श्रुत्यम्- श्रुतिप्रसिद्धम्। शाकिनम्- शक्तम्। इन्द्रम्। विचेतसम्- विशेषचेतनम्। वचो यथा- वाग्येन प्रकारेण प्रवर्तते तथा। महा- महत्या। गिरा- वाचा। अभि गाय- कीर्तयत ॥१४ ॥

ददी रेक्णस्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनम्। नूनमथ॥ ८.०४६.१५

नूनम्- निश्चयेन। अथ- अनन्तरम्। पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत। वाजिनम्- प्राणतुरगयुक्तस्य। रेक्णः- धनस्य। तन्वे- मद्देहाय। ददिः- दाता असि। वसु- सम्पदाम्। ददिः- दाता असि ॥१५॥

विश्वेषामिरज्यन्तं वसूनां सासह्वांसं चिदस्य वर्पसः। कृपयतो नूनमत्यथ॥ ८.०४६.१६

नूनम्- निश्चयेन। अथ। विश्वेषाम्- सर्वासाम्। वसूनाम्- सम्पदाम्। इरज्यन्तम्- वशीकर्तारम्। अस्य- एतस्य। वर्पसः- वारकस्य। कृपयतः- कल्पयतः शत्रोः। सासह्वांसम्- अभिभवितारम्। स्तौमि ॥१६॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळ्हुषे अरंगमाय जग्मये।

यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा॥ ८.०४६.१७

महः- महतः। वः- तव। सु- सुष्ठु। अरम्- अस्मद्विषयगमनम्। इषे- इच्छन्। मीळ्हुषे- सेक्रे। अरंगमाय- सम्पूर्णगमनाय। जग्मये- गतिशीलाय। स्तवामहे- स्तुमः। विश्वमनुषाम्- सर्वमनुष्यहितकराणाम्। मरुताम्। यज्ञेभिः- दानैः पूजाभिः सङ्गतिकरणैः। गीर्भिः- वाग्भिः। इयक्षसि- इज्यसे। त्वा- त्वाम्। नमसा- नमस्कारेण। गिरा- वाचा। गाये- गायामि ॥१७॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां स्रुभिरेषाम्।

यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे॥ ८.०४६.१८

ये। गिरीणाम्- मेघानाम्। स्रुभिः- प्रस्रवद्भिः। अज्मभिः- बलैः। पातयन्ते- पतन्ति। एषाम्- तेषां मरुताम्। महिष्वणीनाम्- महास्वनानाम्। यज्ञम्। तुविष्वनीनाम्- बहुस्वनानाम्। अध्वरे- ध्वरविरोधकर्मणि। सुम्नम्- आनन्दं प्राप्नुयाम ॥१८॥

प्रभङ्गं दुर्मतीनामिन्द्र शविष्ठा भर।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते॥ ८.०४६.१९

इन्द्र। दुर्मतीनाम्- दुष्टचित्तानाम्। प्रभङ्गम्- भञ्जकम्। शविष्ठम्- बलम्। आ भर- आहर। अस्मभ्यम्- नः। चोदयन्मते- चोदकमते। युज्यम्- योगयुक्तम्। ज्येष्ठम्- मुख्यम्। रयिम्- दानयोग्यधनं यच्छ ॥१९॥

सनितः सुसनितरुग्र चित्र चेतिष्ठ सूनृत।
प्रासहा सम्राट् सहुरि सहन्तं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यम्॥ ८.०४६.२०

सनितः- सम्भक्तः। सुसनितः- सुसम्भक्तः। उग्र- उद्गूर्ण। चित्र- असाधारण। चेतिष्ठ- अत्यन्तं चेतयितः। सूनृत- प्रियहित। प्रासह- प्रसह्य। सम्राट्- स्वामिन्। सहुरिम्- सहनशीलम्। भुज्युम्- शोभनभोगम्। सहन्तम्- शत्रुभिभावुकम्। पूर्व्यं- पुरातनकालतोऽस्मदीयम्। वाजेषु- युद्धेषु। आभर ॥२०॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे।
यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युष्याददे॥ ८.०४६.२१

यः। अदेवः- मर्त्यः। ईवत्- गतिसम्पन्नम्। पूर्तम्। आददे- आदत्ते। सः। आ एतु- आगच्छतु। यथा। वशः- वशी। अश्व्यः- प्राणतुरगसम्पन्नः। कानीते- कमनीयोषःसम्बन्धिन्याम्। पृथुश्रवसि- प्रभूतश्रुत्याम्। अस्याः- कमनीयाया उषसः। व्युषि- व्युष्टौ। आददे- आदत्ते तथा भवतु ॥२१॥

षष्टिं सहस्राश्व्यस्यायुतासनमुष्ट्रानां विंशतिं शता।
दश श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणां दश गवां सहस्रा॥ ८.०४६.२२

षष्टिं सहस्रा अश्व्यस्य अयुतम्- प्रभूतप्राणतुरगान्। असनम्- अभजम्। उष्ट्रानां विंशतिं शता। उष्ट्रो मरुधन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात्। दश श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणाम्- प्रभूतप्राणवडवा अभजम्। दश गवां सहस्रा- प्रभूतधेनूश्चिद्रश्मीनभजम् ॥२२॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः। मथ्रा नेमिं नि वावृतुः॥ ८.०४६.२३

ऋधद्रयः- प्रवृद्धवेगाः। वीतवारासः- अनुभूतरसाः। आशवः- क्षिप्राः। मथ्राः- मथनशीलाः। श्यावाः- प्राणाश्वाः। दश- प्रभूताः। नेमिम्- रथनेमिम्। नि वावृतुः- निवर्तयन्ति ॥२३॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः।
रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः॥ ८.०४६.२४

कानीतस्य- कमनीयाया उषसः सम्बन्धिन उपासकस्य। सुराधसः- संसिद्धस्य। पृथुश्रवसः- श्रुतिमतः। दानासः- दानान्युत्तमानि भवन्ति। हिरण्ययम्- सुवर्णम्। रथम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकरथम्। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। ददत्- यच्छन्। मंहिष्ठः- महात्मा। सूरिः- विद्वान्। अभूत्- अभवत्। वर्षिष्ठम्- अतिशयेन वर्षणशीलाम्। श्रवः- श्रुतिम्। अकृत- अकरोत् ॥२४॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे।
वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने॥ ८.०४६.२५

वायो- प्राणाधिदैवत। महे- महते। तने- धनाय। मखाय- महनीयाय। पाजसे- बलाय। नः- अस्मान्। आ याहि- आगच्छ। वयम्। हि- खलु। ते- तुभ्यम्। दावने- दात्रे। सद्यः- क्षणेन। चित्- एव। महि- महत्। भूरि- प्रभूतम्। चकृम- कृतवन्तः ॥२५॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्त उस्त्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनाम्।
एभिः सोमेभिः सोमसुद्भिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः॥ ८.०४६.२६

यः। अश्वेभिः- प्राणतुरगैः। वहते- दैवीसम्पदः प्रापयति। त्रिः सप्त सप्ततीनाम्- बह्वीः। उस्त्राः- उषसो विद्याः। वस्ते- वसति। एभिः- एतैः। सोमेभिः- रसैः। सोमसुद्भिः- रसनिष्पादकैः। दानाय। सोमपाः- रसानुभावुकः। दानाय। शुक्रपूतपाः- पवमानपालकश्च भवति ॥२६॥

यो म इमं चिदु त्मनामन्दच्चित्रं दावने।
अरद्वे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुक्रतुः॥ ८.०४६.२७

यः। मे- मह्यम्। इमम्- एतम्। त्मना- स्वतः। दावने- दाने। चित्रम्- असाधारणम्। अमन्दत- अमाद्यत। अरट्वे- युवके। इति वैदिककोशः। अक्षे- प्रमाणयुक्ते। नहुषे- चित्तबन्धक उपासके। णह बन्धने। सुकृत्वनि- सुकार्यकुशले। इति वैदिककोशः। सुकृत्तराय- शोभनकर्मणे। सुक्रतुः- शोभनप्रज्ञः। अमन्दत्। ॥२७॥

उ॒च॒थ्ये॒३ वपु॑षि॒ यः स्व॒राळु॒त वा॑यो घृत॒स्नाः।
अश्वे॑षितं॒ रजे॑षितं॒ शुने॑षितं॒ प्राज्म॒ तदि॒दं नु तत्॥ ८.०४६.२८

उचथ्ये- वक्तव्ये। वपुषि- देहे। यः। स्वराट्- स्वामी। उत- अपि च। वायो- प्राणाधिदैवत। घृतस्नाः- घृतवच्छुद्धः। अश्वेषितम्- प्राणतुरगप्रेरितम्। रजेषितम्- ज्योतिषा प्रेरितम्। शुनेषितम्- जिज्ञासान्वेषणवेदनप्रतीकशुनकप्रेरितम्। अज्म- शोभनभोगम्। तदिदम्- तदेदत्। प्र- प्रकर्षेण त्वदनुग्रहेणास्माभिर्गृह्यते ॥२८॥

अध॑ प्रि॒यमि॑षि॒राय॑ ष॒ष्टिं स॒हस्रा॑सनम्। अश्वा॑ना॒मिन्न वृष्णा॑म्॥ ८.०४६.२९

अध- अथ। इषिराय- प्रेरयित्रे। वृष्णाम्- सेक्तॄणाम्। न- च। अश्वानाम्- प्राणाश्वानाम्। षष्टिं सहस्रा- प्रभूतानि। असनम्- अभजम् ॥२९॥

गावो॒ न यू॒थमुप॑ यन्ति॒ वध्र॑य॒ उप॒ मा य॑न्ति॒ वध्र॑यः॥ ८.०४६.३०

गावः- धेनवः। यूथम्। न- इव। वध्रयः- छिन्नमुष्का वृषभाः। पौरुषरहिताश्चेति भावः। मा- माम्। उप यन्ति- उपगच्छन्ति ॥३०॥

अध॒ यच्चार॑थे ग॒णे श॒तमुष्ट्राँ॒ अचि॑क्रदत्। अध॒ श्वित्ने॑षु विंश॒तिं श॒ता॥ ८.०४६.३१

अध- अथ। चारथे- चार्यमाणे गणे। शतमुष्ट्रान्। उष्ट्रो मरुधन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात्। श्वित्नेषु- श्वेतवर्णगोषु चिद्रश्मिष्वित्याध्यात्मिके। विंशतिं शता। अचिक्रदत्- आजुहाव ॥३१॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे।

ते ते वायविमे जना मदन्तीन्द्रगोपा मदन्ति देवगोपाः॥ ८.०४६.३२

बल्बूथे- बल्ये। इति वेंकटमाधवः। महाबले। इत्यर्थः। अथवा भोक्तरि। वल्भ् भोजने इत्यनेन धातुना ऊथन्नित्युणादिप्रत्ययेन वल्भूथ इति भवति। उणादयो बहुलमित्यनेन ऊथन्प्रत्ययोऽत्र युज्यते। ऋग्वेदे ऊथन्प्रत्ययप्रयोगोऽधिकतया अस्मिन्मण्डले एव दृश्यते। बकारस्य भकारोऽथशब्दे थकारस्य धकारो यथा श्रुतौ। एतादृशप्रयोगाः श्रुतौ बहुस्थानेषु उपलभ्यन्ते। दासे- परिचारके। तरुक्षे- तारके। विप्रः- मेधावी। शतम्- प्रभूतम्। आ ददे- गृह्णामि। ते। वायो- प्राणाधिदैवत। इमे- एते। जनाः। इन्द्रगोपाः- इन्द्ररक्षिताः। देवगोपाः- देवरक्षिताः। मदन्ति- तुष्यन्ति॥३२॥

अध स्या योषणा मही प्रतीची वशमश्व्यम्। अधिरुक्मा वि नीयते॥ ८.०४६.३३

अध- अथ। वशमश्व्यम्- प्राणतुरगसम्पन्नं वशिनं प्रति। स्या- सा। मही- महती। प्रतीची- अभिमुखी। योषणा- नारी। अधिरुक्मा- रोचमाना। उषा ज्ञानोदयदेवता। वि- विशेषेण। नीयते॥३३॥